

ԾՈՎՈՒՆ ՎՐԱՑ

(Օրագրէս էջեր)

Մէտաքերի «Պակտատ» շոգեհաւը Պոլսէն մեկնելու վրայ էր, երբ բարեկամ մը ինծի ներկայացուց Տիկին Սիրանոյշը: Ժամ մը առաջ, Ղալաթիոյ «Սալոնը» տեսած էի զեղանի կին մը, հանդարտ ու գրաւիչ, ոսկի զանգուր մագերով, ճեփ-ճեթմակ հագուած, որուն արծաթահունչ ծայր խառնածխոր եռուղեռումին մէջ կը ստեղծէր քողարկ փայփայանքի տպաւորութիւն մը:

Տիկին Սիրանոյշէ է եղեր:

Նաւերնիս ճամբայ կ'ելլայ վերջապէս, զանազալ ու խրոխտ շարժումներով: Քարափին վրայ հետաքրքիր ամբոխ մը ծուլօրէն կը հետեւի այդ դժուար գործողութեանց, ու սիրելիներ, մնացորդներու յատուկ տրամութեամբ մը տեղերնին անշարժ դաժուած, արցունքոտ աչուներով կը ջնան անդամ մըն ալ որոշել եւ ողջունել իրենց ճամբորդը:

Կամբլակին վրայ քանի մը հողի ենք: Մեր մօտն են Նաեւ քանի մը հրապուրելի կիներ, որոնց մին... Տիկին Հրաչեայ, հայ թատրոնի ուրիշ աստղ մը, արդէն չիջած, զոր քիչ մը վերջ միայն ճանչնալու բախտը ունեցայ:

Ինչ հազուադիւս անակնկալ, այս հռչակաւոր զոյգին ուղեկցութիւնը:

Արեւուն վերջին ճառագայթները հրաժեշտի համբոյներու թախծութիւնը ունէին: Այնան գեղեցիկ օր մըն էր: Վտարուն ու Ոսկեղջիւրը կարծես վերջին պլանքը մը ունին հեռադղին համար:

Առանց յոգնելու կ'երեցնէինք մեր թաշկիւնակները, շարունակ դիրքերնիս փոխելով, ու այդ տարագին ճօճանքին մէջ կը դնէինք մեր վերջին բարեւը, ժպիտներով ու հոտաչներով որ կը նուազէին թաշկիւնակներուն ծփփումին մէջ:

Օրթաքէօյի յալին, նորէն անձնատուր կ'ըլլանք ուղեւորի այդ շրջուտ քմայքին: Երեքս ալ յիշատակներ ունինք հոն, խորունկ զգայութիւններով կապուած ենք այդ հանդարտիկ դիւղին, էր երբեմն աղիւսապետական, որ իր ոսկեղարը

ունեցած էր, թէնւ այսօր կէսաւերակ, ուր մամիկները փառքի հին օրերը կ'ողեկուէին: Ու, յոգնատանջ, ինքնիրեն վար կ'իյնային մեր թաշկիւնակները, ու կ'իյնային վար, օղակ օղակ քակուելով, մեր մտածումներն ալ, արցունքներու պէս շիթ առ շիթ, երբ նաւը այլեւս սրընթաց կը հեռանար, վերջալոյսին մէջ փաթթուած, ետին թողլով ինչ որ կար սիրելի մեզի համար այս չքնաղ երկինքի տակ, ուր ապրած էինք երջանիկ օրեր եւ ուր մեր սիրտէն բան մը կը մնար տակաւին:

**

Հազիւ ութը ինը տարեկան էի. մանկութեան անուշ օրերէն մէկ քանին միայն իրենց անմոռաց դրուագը ստուերադրած են յիշողութեան մէջ: Դեռ միտքս կուգայ լացը զոր փըրցուցի, երբ գիշեր մը տունէն կը պատրաստուէին թատրոն երթալ: Հրաչեան, Բարեպարաց Թատրոնի զոհարը, ներկայացում ունէր: Իմ միամիտ հողին չեմ դիտել ինչպէս դրուած էր անհատանում դոգմասանքը՝ որով զմայելի արուեստագիտուհիին անունը կը լսէի շուրջս ամէն անգամ: Ու պաշտօնի մայրս, որ ինծի բան մը չէր կրնար մերժել, դիւս ալ մէկտեղ թատրոն տարաւ որ սիրտս չկոտրի:

Սրահէն մէջ խուռն բաղմութիւն կար, Օրթաքէօյի ամբողջ ընտրանին, հայ աղետակահոթեան մնացած գերատիպարները հոն էին: Այն գիշեր եւ քուն չունէի. հետաքրքրիկ կը հետեւէի լոյսերուն, ձեւերուն, դարձերուն եւ ծափերուն, տղու հողիւ հարկաւ բաներ մը կը զգար, եթէ չէր հասկնար խաղին իմաստը: Լաւ կը յիշեմ որ Հրաչեան յաղթանակներ տարաւ. ամենքն ալ կուլային, եւ ալ կ'արտասուէի, քնադգօրէն, անդիտակից արցունքները որ հողիէն կուգան: Արցունք կը խլէին այն ատեն ողբերգութիւններ. հիմա ճակարին վրայ ամպ մը կը գծեն, մտածումին քօղը. եւ լաւագոյն արուեստագիտուհիները լացնողները չեն, այլ անոնք որ կը նուազու-

տածումը, ապրուած յուզումններու եւ չհասկացուած զգացումներու խոր հոգեբանութեամբը:

Միրանոյն ալ, կարծեմ 1893ին, առաջին անգամ Գառնէօյի թատրոնը տեսած եմ Քամելիա զարդ Տիկնոյ չհինգու զերին մէջ, դասական դեր մը զոր Սառա Պէնոնը ստեղծեց, եւ ուր Միրանոյն տաղանդը գուցէ կը նսեմանար ընչեղ կաթմուածքի մը քով՝ որ աներկայօրէն նիւար ու սոգոյն Մարկրիթինը չէր:

Ու երկար տարիներ վերջ, այս կրկին հանդիպումը, ոչ եւս բեմին, այլ ծովուն վրայ, սիրուն եւ հմայքոտ ըլլալու բոլոր յատկանշները ունէր: Մեղք սակայն որ ճամբան կարճ էր, քանի որ Սամսոն կ'երթայի ես, մինչ անոնք Կովկաս կ'ուղղուէին:

Հրաշեայ քանի մը ամսուան օդափոխութենէ մը յետոյ Պաքու կը դառնայ կը ամուսնին եւ աղջկան մօտ, որուն համար սքաշած սէրը գնահատուով թրծուած պաշտում մըն էր:

Բեմական ասպարէզէն քաշուելու հարկադրուած է ընտանեկան եւ մանաւանդ առողջական նկատումներով: Վերջին անգամ 1894ին, Տփղիս, Պաթմա եւ Պաքու տասներեք ներկայացում տրուած է իր վերջին խաղը «Քամելիա զարդ Տիկինը» եղած է:

Ո՞ր պաշտամունք մը ունի Մարկրիթի դերին համար, զոր ա'յնքան հակացոյցութեամբ իրացուցած է եւ Հրաշալիօրէն կը հոգեբանէ: Հմայուած մօտիկ կ'ընծմ իր խանդավառ բացառութեանը, ու ես ալ իրեն հետ կը վերանամ, ազդուելով իր արբուշտեան:

— Մարկրիթը, իմ դերս է ան, Մարկրիթը... կը մըմնջէր ետահետ շէտով մը, ու, ախրս, ա'լ ոյրի չէրնամ խաղալ ան:

Իր սեւ աչքերը, տակաւին կրակներով կայծկելուան աչքերը, այնքան խաղերով ուսուստուն կամ վայրի արտայայտութեամբ մը մօլեղնած, սկսան ուռիլ եւ յորդիլ, մինչեւ որ թարթիչները, որոնց ետին արցունքներ անսայ յաճախ, ուսգին մը գոցուեցան, ու վշտակիր համակերպութեան մը թարմ ու փափուկ նայուածքով մը բացուեցան:

Հիւանդ է Հրաշեայ: Ինծի տխրօրէն կը յիշեցնէ անմահ Արամեանը: Կը տառապի այն հիւանդութեամբ զոր բեմին կը ժառանգեն դերասանները: Արուեստին համար իրենց պաշտամունքը սպառիչ հուր մըն էր որ կ'այլլէ, սէր մը խորունկ եւ անբաւ, ամէն բանի համար, երբ արուեստին մէջէն կը նային անոր, չփոթելով իրենց գերայայտ էութեան մէջ սէրն ու արուեստը:

Կ'ուզէ շատ խօսիլ, շատ բաներ ունի ըսելիք. ծովին վրայէն փչող հովը ներշնչումներ կը սքսկէ իր հոգիին մէջ սարսուղէն. բայց ժայնը, տակաւ խոնաւ եւ անդաշն, կը մարի իր կոկորդիլ մէջ:

— Զա՛յնս, կոկո՛րդս, կը հնծէ աղբրոտ, տառապանքի շէտով մը. եղ հազիւ երկու տարի կրնամ ապրիլ. բայց կենաճը հիմա որքա՛ն պիտանի եւ որքա՛ն ալ ցանկալի կ'երեւայ ինծի, կը, խորի՛ք արդեօք:

Այլեւս դեղ չի դրծածէր. գգաւած է. դեղէն, ինքզինքը բախտին ձգած է, եւ սակայն սարսափն ունի մահուան դուր գէճը ցցուած. կ'երեւակայէ պօղանքով:

Անցեալ տարի, Պաքուի մէջ, դերացոյցի պաշտօնը ստանձնել է, բայց հազիւ տասներինք օր կըցեր է շարունակել, իր վատառողջութեան պատճառաւ:

Ի՞նչ ողբերգութեամբ կը խօսի իր ճոխ յիշատակներուն մասին: 1881ին, առաջին անգամ, Տփղիս Հրախրուած ըլլալով, Քաթէրին Զօլարտին սկսած է իր ներկայացումներուն շարքը, ա'յնպիսի փալլուն յաջողութեամբ մը, որ սմբցուցած է իր հակառակորդները եւ անոնց ցրուել տուած առիշխները: Գերեզմանի տեսարանին մէջ, հակառակ կեցուած պայմանին, «Հո'ս եմ» ըսած է, փոխանակ «այսո'ն է եմ» ըսելու, եւ կրկնութեանը «Հո'ս եմ» ծափահարուած է որոտընդոտ: Գրոնիկադիները, հիտուեալ օրը, խոստովանած են թէ թրգահայ «Հոս» բառը այդ պարագային մէջ միայն կրնայ ի բարկուիլ անկասկած պատշաճութեամբ: Ուշ մնացած յարգանք մը «Հոս» հասցներու այդ անփախարհելի բառին համար, հայկական երկրամասի մը մէջ որ սակայն իսկական Հոսահոսներու լիդէոն մը տուած է մեր ագգին:

Սիրանոյշ շատ ասելի կոկիկ ու խնամքով հագուած է. իր դիմագծութիւնը առողջ եւ անփոյթ է. իր շարժումներն ու խօսուածքը, իրենց վայելչութեամբը, չեն մատնէր արուեստագիտունին, այլ կը ներկայացնեն սալօնի կին մը, որուն կըռուած լըլութիւնը եւ տեսակ մը ինքնավստահութիւնը աչքի կը զարնեն:

Եօթը ամուսնի համար Պաքու կ'երթայ, քանի մը ներկայացումներ տալու համար, շատ նւագաստաւոր պայմաններով:

Հրաշեայ անոր հակադրութիւնն է. պոհեմական չեմ դիտեր ինչ մը կայ իր թուկն եւ նիհար դէմքին վրայ, մ.թ. ու անզարդ ըլլազգեստին, անփոյթ եւ պարզունակ նիւտ ու շարժին մէջ: Երբ իր խօսքերը կը մարին ձայնին հետ, միմիջը յանկուցիչ պերճախօսութիւններ ունի, որոնց հոգին կը կարգատ արդէն իր աչքերուն վէտվէտուն մին մէջ դեռ հրայրքօտ:

Սիրանոյշ, անից տալով իմ հետախոյզ հարցունքներու, կը խօսարմանի ցասկոտ ու ծածկար ըլլալը. իր զարդոյնները շատ՝ քան կը քաշեն եղբր իր ձեռքէն: Բայց միւսը, ասելի համբերող. ըլլալով հանգերձ, փորձի տեսն միայն շատ կը նեղբարի եղբր:

Միեւնոյնը չեն նաեւ իրենց ճաշակները, բայց միեւնոյն ճամբաներէն անցած ըլլալով, ունին յայտորոշ յարամերձութիւններ: Երկուքն ալ կ'ատեն անցեալը, որ դժբախտ եղած է, յոյսերով ու պատրանքներով, սիրոյ եւ փառքի յոյսերով եւ ցաւերով ալ խնդրուած:

— Արթիւդին կեանքը չափազանցութիւններէ կը շինուի. անոր զգայութիւնները, տարօրինակ եւ հակասական, ցաւեր ու հոգեր միայն կը բարդեն սիրտին մէջ, կ'ըսէր Սիրանոյշ:

— Տային, տայի՛ն ինծի անցեալը, ու ճանկըռէի բզբէի ան, կը հառաչէր Հրաշեայ, սըրտազգի պոռկուումով մը: Ու յետոյ, ինլօջցած, յաղթահարուած, կը մրմնջէր, թաց չեշտով մը՝ որ ինծի կը յիշեցնէր Աշամեանի հեծմունքները, որ վերջին տարին, Հալքիի պուրակներուն մէջ, իւրիշ թախծօրէն պահած եմ դուրգուրտ յուշեր:

— Եւ ժամհարը որ կը հնչէ, ոչ մէկ խոստում կուտայ վաղուան...

Վերելումները շատ հեռու տարած էին դինքը. արտասուքը այտն ի վար կը վազէր: Լուռ էր այլեւս Սիրանոյշ. մենք ալ լուած էինք: Եւ այդ լուսեման մէջ, իմ բանաստեղծի հոգիս կը խառնուէր այդ երկու անզուգական դերասաններուն փոթորկած հոգիներուն:

Գիշերուան մութն ու զովը սարսուռներ կը բերէին՝ որոնց հպումէն հագիւ թէ կը սթափուէինք:

Եւ անսահման ծովուն վրայէն կը սահէր մեր նաւը, աստղերուն տակ, որոնցմէ ազամանդներ կը դուրսագլուէին շիջափացող կոհակներուն մէջ:



Հետեւեալ օրը փորձեցի գուարթ ներթերու շուրջ փոխադրել մեր ընդհատուած խօսակցութիւնը: Ուղեցի իրենց կարծիքը իմանալ Սրպիլի վերջին հարցումին մասին:

Առանց սիրոյ ամուսնութեան չեն հաւանք երկուքն ալ: Իսկ լուսադայն ընտանիք մը կ'ազդուէր համար, Հրաշեայ բաւական չի գտներ այդ պայմանը:

— Պարտաճանաչութիւնը երբ կ'առաջնորդէ երկու սիրող սիրտեր, կեանքը հետ ու քաղցր կ'ըլլայ: Սէրը առանց պարտքի ծածանցող է լուի, բոցավառ խանդ մը որ կ'անցնի:

Եւ երկու արուեստագիտուհիները կը ընորոշեն սէրը՝ առաջին շանթը որ կը փոթորէ սիրտը, այն բուռն եւ անզուսպ զգացումը որ յիմարութեան կը տանի հոգիին դինովութիւնը:

— Անկէ անդին, անկէ վերջ, զգայութիւններ եւ ցնորքներ կ'անցնին սիրտին մէջէն, բայց ատենք սիրոյ պատարաններն, թիթեռնիկներ որ լոյսին շուրջը ինքնիրեն կ'այլրին ու կը սպառնան: Իրիկուն էր արդէն երբ սթափեցանք:

Արեւը մարը կը մտնէր: Հորիզոնին փակած կասկարմիր սկաւառակ մը, որ ակնախտիդ ցուրբերու շուրջը զրուած մտապահան հայելիէ մը պէս կը բոցավառէր վերջին հոգեհումով մը:

Նաւուն թողած հետքը, երկար ու հետզհետէ լսիցող, ճերմակ փրփուրի ծփուն կամուրջ մըն էր, ոգեվար արեգը կասող մեր շողեմախին որ կը հեռանար հեղասահ:

Ու, տակաւ, կիսաթափանց մշուշին մէջ թաղարկուած հորիզոնը կը չփոթուէր ծովին լուսա-

զանակ անհունին հետ, եւ ծիրանի ծուխեր, որոնց մէջ կը ձուլուէին արեւին վերջին ծիածանումները երփներանգ, այդ սքանչելի նկարին յատուկը կը կազմէին: Մինչդեռ աւելի հեռուն, դէպի երկինքը ուր աշնան կապոյտ երազը կը թալկանար, ամպերու վարդազօյն ու լեղակաթոյր, նարինջ եւ կիտրոն ծուէններն ու ծոպերը, կարծես տենչազին համրոյրներու հեշտին սարսուռովը, ո՞վ հոյատեսիլ ծովանկար, կը քսուէին

երկինքին անծայրածիր կապոյտին, որուն մէջ տփզոյն կանանչը կը նուաղէր վերջալոյսի անուրջի մը նման:

Ու, նաւուն յիստակոյժը կեցած, երազկո՞տ, ես հեռունները կը թափառածէի, անասելի տըրտմութեամբ մը զոր պտուտակը կը չարչրկէր ալեկոծ հոգիիս խորը, վերջալոյսին մէջ մոլորած ստուերի մը պէս:

1898.

Վ. ՄԱԼԵՋԱՆ

ԲԵՂՄ ՆԱԻՌՈՒՄ

ԻՅՆԱՂ գետին, համբուրել հողն՝ աղբիւր բարութեան,
Ահօսներէն բեղմնաւոր ըմպել աւելն, ու հեղու
Երջանկութեան լիութիւն,
Սիրտերու մէջ:

Սիրտերը մեր գարնանային
կը վառին
Ծառերուն պէս արբենի...

Ու բարձրերէն՝ ճախրազնաց
արծիւներն են
Թեւաբախ...

Հաղորդութեան եւ սիրոյ խորհրդակուռ այս ժամուն
Տիեզերքի համանըազն է անհուն,
ու աւելորդ՝ ամէն բառ:

Երջանկութեան լիութիւն
Հողն՝ աչքերուդ ողկոյններէն լուսաշող:

ԲԻԻՋԱՆԻ ԹՕՓԱԼԵԱՆ